

Александар В. ПЕТРОВИЋ*

Универзитет у Источном Сарајеву

Филозофски факултет Пале

Катедра за германистику

Маријана Г. МИТРИЋ**

Универзитет у Источном Сарајеву

Филозофски факултет Пале

Катедра за србистику

СЈЕЋАЊЕ И ПОРИЈЕКЛО САШЕ СТАНИШИЋА***

Айсџиракџи: Роман *Поријекло* (њем. *Herkunft*) Саше Станишића представља значајан извор сазнања о судбини избјеглица са простора бивше Југославије у Њемачкој. У овом роману, који се убраја у корпус мигрантске књижевности, главни лик и алтер его аутора, који потиче из Вишеграда, кроз наратив о трагању за поријеклом, показује и аспекте и темеље свог идентитета, који је вишеслојан и обликован животом у бившој Југославији, грађанским ратом у Босни и Херцеговини, те избјеглиштвом и животом у Њемачкој. Хибридни идентитет, формиран у међупростору и осцилирајући између двије културе, нужно има специфичан однос према поријеклу, који је нераскидиво повезан са сјећањем. Тежиште рада је најприје на указивању на постојање хибридног идентитета, а затим и анализа сјећања и његова функција у формирању идентитета. Добијени резултати треба да освјетле специфичне аспекте идентитета јунака, његово искуство кретања у културном међупростору, посебно у односу на властиту прошлост и поријекло. Тиме омогућавамо специфичан увид у идентитетска питања савремене њемачке књижевности, посебно у вези са постјугословенским простором.

Кључне ријечи: Саша Станишић, *Поријекло*, сјећање, идентитет, мигрантска књижевност.

Роман *Поријекло* (њем. *Herkunft*) (2019) Саше Станишића заузима важно мјесто у савременој њемачкој књижевности друге деценије XXI вијека. Овај ауто-биографски и аутофикционални роман наишао је на изузетно топао пријем, како код читалачке публике тако и код критике, те исте године по објављивању доноси аутору престижну Њемачку књижевну награду (*Deutscher Buchpreis*). Станишић, који потиче из Вишеграда и који је као тинејџер избјегао у Њемачку на почетку рата у Босни и Херцеговини, припада генерацији писаца чије стваралаштво настаје

* ORCID 0009-0005-6804-6384, aleksandar.petrovic@ff.ues.rs.ba

** ORCID 0009-0004-8533-7629, marijana.mitic@ff.ues.rs.ba

*** Рад је изложен на 15. Међународној конференцији Удружења германиста Југоисточне Европе од 31. 10. до 3. 11. 2024. у Новом Саду.

на размеђу двије културе и два језика. Управо та позиција чини његов опус посебно плодним тереном за истраживање идентитетских питања у оквиру савременог њемачког друштва и књижевности.

Проблемом идентитета у најужем смислу њемачка књижевност и књижевна теорија баве се већ више од пола вијека. Док је то некада била криза идентитета у смислу проблематизовања личности као хомогеног субјекта (в. Петровић 2012), данас се идентитет посматра као конструкт у смислу проблема постхришћанских, постколонијалних, мултикултуралних и глобализованих друштава. Бавећи се идентитетским конструкцијама у савременој њемачкој књижевности, ауторе закупаљају теме као што су ауто и хетерослике (уп. Pasula, Mitrevski 2025: 103–104), сјећање као инстанца утврђивања идентитета, простори као чувари идентитета (в. Wolting 2017) итд. О идентитетским питањима у Станишићевом роману *Како војник ђођаваља грамофон*, који претходи роману *Поријекло*, говори се у докторској дисертацији Иване Пајић (2018) и у одређеној мјери у раду Марк-Оливер Карла (в. Carl 2017), док за роман *Поријекло* налазимо радове Норе Радич (Radics 2023) и Норме Јенеји-Фораји (Jenei-Forray 2022).¹ Ово истраживање, осим што представља наставак и допуну поменутих, има за циљ да приступом, у коме се укрштају савремене теорије идентитета и сјећања, омогући специфичан увид у идентитетска питања савремене њемачке књижевности, посебно у вези са постјугословенским простором.

Како би се разумјеле основне поставке идентитета главног јунака овога романа, потребно је осврнути се на концепт који је развио Хоми К. Баба [Homi K. Bhabha], амерички теоретичар индијског поријекла и један од водећих аутора постколонијалне теорије (в. Bhabha 1990). У свом дјелу *Смештање културе* (енгл. *The Location of Culture*, њем. *Verortung der Kultur*) (1994), како би објаснио нове реалности у глобализованом и постколонијалном свијету, као и културне дискурсе који настају у свијету у којем је мигрантско искуство свакодневно и свеприсутно, уводи појмове као што је „трећи простор” и „хибридни идентитет”. У свијету отворених граница, гдје се баријере лако савлађују савременим технолошким достигнућима, културе не могу бити затворене, већ су у сталној интеракцији и преплитању. Мигранти, живећи у „трећем” или „међупростору” [in-between-space], осцилирају између двије културе (културе поријекла и културе у којој тренутно живе), функционисајући између њих као преводиоци и медијатори. Истовремено, они изграђују и посебан тип идентитета – „хибридни идентитет”. Њега карактерише отвореност, дифузне границе, мјешовитост и стапање, а може укључивати и елементе мимикрије, односно субверзивности у односу на колонизаторску културу, посебно када се она доживљава као репресивна (Bhabha 1994: 72).

1 Бавећи се условима и дoметима тематизације хибридности у дидактичком смислу у оквиру наставе страног језика, Карл даје неколико перспектива хибридности у оквиру Станишићевог романа *Како војник ђођаваља грамофон*, роману који претходи роману *Поријекло*. Док Радич пореди роман *Трешињино дрво и сива осећања* (2016) Марице Бодрожич и *Поријекло* у смислу активног и пасивног, епизодичног и семантичког, те утјеловљеног и екстернализованог сјећања, догае Јенеји-Фораји пореди Хандкеов роман *Понављање* и Станишићево *Поријекло* у смислу жанра и нарације, Југославије као идентитетског простора, те грађења идентитета у оквиру језика и садашњости.

Хибридни идентитет, формиран у међупростору и осцилирајући између двије културе, нужно има специфичан однос према поријеклу, који је опет нераскидиво повезан са сјећањем. О природи идентитета и сјећања нам говори Јан Асман [Jan Assmann] у својој студији *Мојсије Еџипћанин* (њем. *Moses der Ägypter*):

Посматрано као индивидуална и социјална способност, сјећање није једноставно складиштење прошлих „чињеница“, већ стални процес реконструктивне имажинације. Другим ријечима, прошлост се не може складиштити, већ увијек мора бити „обрађена“ и посредована. Ово посредовање зависи од семантичких оквира и потреба дате индивидуе или друштва у датом тренутку²³ (1998: 14).

Асман даље истиче:

Ако је тачно оно „ми смо оно чега се сјећамо“, истина сјећања лежи у идентитету који оно обликује. Ова истина је подложна времену, тако да се она мијења са сваким новим идентитетом и сваким новим садашњим стањем. Она се налази у причи, не онако како се десила, него како живи и развија се у колективном сјећању⁴ (Assmann 1998: 23–24).

Термин „колективно сјећање“, који се овдје појављује, налазимо најприје код Морис Албвакс [Maurice Halbwachs] (1991), али се може наћи и у радовима Јана Асмана (1992) и Алаиде Асман [Aleida Assmann] (в. Assmann 1999; 2004). Оно представља друштвени и културни феномен за разлику од личног сјећања, које је индивидуални феномен и које не постоји као независна датост, него представља процес селекције чињеница и уобличавања у животни наратив у већ задатом семантичком оквиру. „Ми смо оно чега се сјећамо“, значи и: „ми се сјећамо онога што јесмо“.

Полазећи од тога да главни јунак Станишићевог романа, као носилац хибридног идентитета, креће у потрагу за својим поријеклом, ослањајући се на узајамну условљеност између идентитета и сјећања, постављамо хипотезу да је јунакова потрага за поријеклом, односно његово сјећање, предодређено и обликовано његовим хибридним идентитетом. Задатак овога истраживања је најприје потврдити и доказати постојање хибридног идентитета код главног јунака, затим анализирати његово сјећање као резултат „текућег рада реконструктивне имажинације“ и утврдити како оно као такво лежи у идентитету који га обликује. Другим ријечима, морамо испитати да ли његов садашњи идентитет бива оправдан сјећањима одн. да ли постоји конгруенција између сјећања и садашњег идентитета. Добијени резултати би нам требало освијетлити специфичне аспекте хибридног идентитета јунака,

2 Уколико није другачије назначено, све преводе у овом раду извршио је аутор рада.

3 Seen as an individual and as a social capacity, memory is not simply the storage of past “facts” but the ongoing work of reconstructive imagination. In other words, the past cannot be stored but always has to be “processed” and mediated. This mediation depends on the semantic frames and needs of a given individual or society within a given present.

4 If “We Are What We Remember”, the truth of memory lies in the identity that it shapes. This truth is subject to time so that it changes with every new identity and every new present. It lies in the story, not as it happened but as it lives on and unfolds in collective memory.

избеглице поријеклом из бивше Југославије у Њемачкој, одн. његово искуство кретања у културном међупростору, посебно у односу на властиту прошлост.

У роману се Саша не бави детаљно својим тренутним животом. О његовом садашњем животу сазнајемо тек из неколико кратких исказа, попут следећих: „Живим у Хамбургу. Имам њемачки пасош. [...] Навијач сам Хамбуршког спортског савеза. [...] У мом врту, у близини нашег изнајмљеног стана игра се мој трогодишњи син”⁵ (Stanišić 2019: 35–36). Избјежавши из Југославије почетком грађанског рата у Босни и Херцеговини, Саша свјесно одлучује да се прилагоди новој средини:

Моја побуна била је прилагођавање. То није прилагођавање очекивању какав би мигрант у Њемачкој требало да буде, али ни свјесно супротставање томе. Мој отпор био је усмјерен против фетишизације поријекла и против фантазме националног идентитета. Био сам за припадање. Свуда гдје су ме жељели и гдје сам жељео да будем. Пронаћи најмањи заједнички именилац: било је довољно⁶ (2019: 216).

За разлику од субверзивних стратегија, које често налазимо код миграната, Саша у првом сусрету са владајућом културом не пружа отпор. Напротив, он се на почетку живота у Њемачкој чак свјесно дистанцира од свог поријекла и каже да није жељео да буде Југовић и избјеглица, него се представљао као да долази из Словеније (2019: 147). Овакав став је свакако посљедица чињенице да је Југославија као држава престала да постоји, а са њом и стабилна основа за југословенски идентитет: „Свијет је пун фрагмената Југословена, попут њих или мене. Дјеца избјеглица одавно имају своју дјecu, која су Швеђани, Новозеланђани или Турци. Ја сам егоистични фрагмент. Више сам се бринуо о себи него о породици и држању заједно”⁷ (2019: 212). Прихватање новог идентитета најјасније се манифестује кроз језик: „Хтио сам да још боље научим њемачки како Нијемци у мом присуству не би морали да се толико труде да сакрију да ме сматрају глупим”⁸ (2019: 147). Уз сву субверзивност и критику која провејава у овој изјави, Саша ће пригрлити њемачки језик као свој, што резултира и тиме да своју животну причу приповједа управо на том језику.

Шта за њега представља ова прича, сазнајемо већ на омоту књиге. *Поријекло* је књига о његовим домовинама у сјећању и машти. У њој говоре мртви, али и аждаје.

5 Ich lebe in Hamburg. Ich habe einen deutschen Pass. [...] Ich bin Anhänger des Hamburger Sportvereins. [...] In meinem Garten in der Nähe unserer Mietwohnung spielt mein dreijähriger Sohn.

6 Das ist ein Fazit, in dem der Satz steht: Meine Rebellion war die Anpassung. Nicht an eine Erwartung, wie man in Deutschland als Migrant zu sein hatte, aber auch nicht bewusst dagegen. Mein Widerstreben richtete sich gegen die Fetischisierung von Herkunft und gegen das Phantasma nationaler Identität. Ich war für das Dazugehören. Überall, wo man mich haben und wo ich sein wollte. Kleinsten gemeinsamen Nenner finden: genügte.

7 Die Welt ist voller Jugoslawen-Fragmente wie sie oder ich es sind. Die Kinder der Geflüchteten haben längst eigene Kinder, die Schweden sind oder Neuseeländer oder Türken. Ich bin ein egoistisches Fragment. Ich habe mich mehr um mich selbst gekümmert als um Familie und ihren Zusammenhalt.

8 Ich wollte noch besser Deutsch lernen, damit die Deutschen in meiner Gegenwart sich nicht so viel Mühe geben mussten, zu verbergen, dass sie mich für dumm hielten.

Она је опроштај од баке Кристине. Док он прикупља сјећања, она их губи. Ова примарна мотивација – деменција и могућа смрт последњег чувара породичне историје, говори нам о забору као, парадоксално, кључном аспект сјећања. Заборав није само мотив за памћење и писање историје, него је и борба са нестајањем породице, града, државе, некадашњег живота. У селективности памћења огледа се садашњи идентитет. Другим ријечима – у ономе што је свјесно или несвјесно бачено у заборав открива се оно што је вриједно памћења. Заборављање представља почетак приче, а сјећање последњи трзај свијести која покушава да се избори са сопственим нестанком. Шта је то вриједно памћења, Саша нам открива на самом почетку романа. Наиме, он треба да напише биографију за имиграциону службу, која је постављена у табеларном облику са основним биографским подацима. Саша се пита, шта то заправо чини његову биографију и схвата да се у њој не помињу најважније ствари његове прошлости: боравак код бабе и деде, а посебно код бабе Кристине, Свети Ђорђе, болница које више нема, мост преко Рзава и Дрине, редовне поплаве, крађа књига, возња кануом у Немачкој, санкање у Вишеграду (2019: 9), али и деда Перо, комуниста срцем и партијском књижицом (2019: 7). Ове ствари постају најважније тачке Сашине потраге за поријеклом.

Покренут бабином деменцијом и поривом да оживи најважније тренутке из своје прошлости, Саша креће у потрагу за поријеклом. Његова сјећања се могу тематски и хронолошки подијелити у двије групе: сјећања на живот тинејџера у бившој Југославији и сјећања на живот избјеглице у Њемачкој. Обе групе углавном тематизују живот његове породице, која је некада била на окупу у Вишеграду, а сада је разасута по свијету. Његова сјећања сежу у доба прије грађанског рата, када је живио живот просјечног југословенског тинејџера: породица, школа, компјутер С-64 и компјутерске игрице, књиге, кућни љубимци и утакмице Црвене звезде у Купу европских шампиона (2019: 11). Тинејџер у бившој Југославији није био изолован од свјетских трендова. Специфичност југословенског социјализма, који је левитирао између комунистичког Истока и капиталистичког Запада, огледала се у споју неспојивог: „Пјевали смо партизанске пјесме и америчке поп-сонгове”⁹ (2019: 98). Осим тога, Саша представља и плод једног специфично југословенског феномена: он је дијете из мјешовитог брака: „Био сам дијете вишенационалне државе, плод и свједочанство двоје људи наклоњених једно другом, које је југословенски мелтинг пот ослободио стега различитог поријекла и вјере”¹⁰ (2019: 13). У Сашиним коријенима лежи искуство хибридног идентитета, трећег простора, истовременог припадања главном току и периферији. Вијести из рата у Словенији и Хрватској мијешају се с резултатима фудбалских утакмица. Ова сјећања испресјецана су сјећањима на живот његових дједова и баба, који су саживљени са животом источнобосанске провинције. Нена Мејрема је гледала у пасуљ, пушила и везла. Њен отац Суљо био је сплавар на Дрини, иако није знао пливати. На Дрини је упознао и своју жену, прабабу Румшу. Дјед са мајчине стране, Мухамед,

9 Wir sangten Partisanenlieder und amerikanische Popsongs.

10 Ich war ein Kind des Vielvölkerstaats, Ertrag und Bekenntnis zweier zugeneigter Menschen, die der jugoslawische Melting Pot befreit hatte von den Zwängen unterschiedlicher Herkunft und Religion.

радио је на жељезници, а у пензији је вријеме проводио пецајући. Дједу Перу је посвећено цијело поглавље из кога сазнајемо да је завршио школу у Рудом, служио у ЈНА, учествовао у обнови земље, био члан Комунистичке партије, патио од високог притиска и камена у бубрегу, те да је преминуо 1986. године. Саша се добро сјећа и његове сахране.

Сашина сјећања на живот у Њемачкој углавном су везана за тешкоће у асимилацији, упркос томе што је он на асимилацију био потпуно спреман. Његов живот у Њемачкој почиње у једном предграђу Хајделберга намијењеном мигрантима. Ту се на бензинској станици ARAL окупљају дјечаци из источне Европе, Финске, Италије, па све до Блиског истока. У поглављу под називом „Квачице у имену” [Die Häkchen im Namen] описује како је његов пасош са студентском визом увијек изазивао сумњу код граничне полиције. Посебно је тешко било савладати језик, који је представљао главну препреку за остваривање контакта са локалним становништвом. Напади неонацистичких група на избјеглице нису били свакодневни, али су се дешавали довољно често и били изразито брутални, што је чинило страх од таквих група саставним дијелом мигрантског искуства. Родитељи су морали прихватити послове које у својој земљи никада не би радили. Њихово непознавање њемачког језика и изучена занимања која су у Њемачкој била безвриједна (мајка је била професорка марксизма) условили су да су физички послови у фабрикама и вешерницама њихов једини избор. О животу својих родитеља у Њемачкој Саша каже: „Јесу ли њих двоје били срећни у Њемачкој? Да, понекад. И да, исувише ријетко”¹¹ (2019: 66). Сашини родитељи ће у коначници морати напустити Њемачку и отићи у Америку, јер у то вријеме није било могуће добити сталан боравак у Њемачкој.

Ове непријатне чињенице и непријатељску атмосферу ублажавају посебно двије приче: о службеници Службе за странце и о баби и њемачком војнику из Другог свјетског рата. Наиме, док су његови родитељи морали напустити Њемачку, Саша је добио дозволу од Службе за странце да он може да остане као студент. Касније је морао доказати да може да довољно заради као писац, што, наравно, није у потпуности одговарало истини. Међутим, службеница му мало прогледа кроз прсте и он је коначно могао остати у Њемачкој (2019: 213). Друга прича је о баби, која је као дјевојчица од 12 година у Станишевцу, свом родном селу, упознала војника Вермахта (2019: 53). Однос између окупаторског војника и сељана, онако како је описан, дјелује романтично. Војник је куповао млијеко од њихове породице, а баба га је посматрала из прикрајка како се пред спавање моли богу и пије га. Касније ће му његов пензионисани професор историје Гебхард причати о историји своје породице и свог оца, који је као војник Вермахта боравао у Вишеграду и слао одатле својој жени писма и слике. На тај начин се укрштају породичне историје ова два лика. Ове приче представљају покушај проналаска минимума људскости у олуји историје кроз коју пролазе један и други народ.

Након што је његова породица избјегла и расула се по свијету, у Вишеграду је остала само још баба Кристина. Путовања у Вишеград ће постати повод за потрагу

11 Waren die beiden in Deutschland glücklich? Ja, manchmal. Und ja, zu selten.

за поријеклом. Послије посјете Оскоруши, селу његових предака и тамошњем гробљу, Саша каже: „Прије него што сам видео оскорушко гробље, поријекло у смислу потицања из неке породице ми ништа није значило”¹² (2019: 61). И додаје:

Послије посјете гробљу, стварно сам размишљао о томе, сулудо и небитно, да сам посљедњи мушки Станишић. Да бих могао бити слијена улица, уколико бих остао без дјеце. Почео сам да се бавим својим поријеклом, али то дуго нисам признавао. Изгледало ми је назадно, готово деструктивно, говорити о мом или нашем поријеклу у времену када су потицање и мјесто рођења поново служили као разливковна обиљежја, када су се границе поново учвршћивале, а такозвани национални интереси израђали из пресушених мочвара ситнодржавности. У времену када је искључивање ушло у програме и поново постало ствар избора¹³ (2019: 62).

Међутим, посјете Оскоруши ће донијети и сазнање да он са људима који леже под надгробним споменицима нема ништа заједничко осим презимена: „У Оскоруши сам био само туриста у кратким панталонама”¹⁴ (2019: 62). Чини се да је за њега важније то како је ваздух мирисао на глисте, млијеко маслачка или крављу балегу, што је јео ананас и пио ракију, што је ракија била у флаши од кока-коле (2019: 29), него то што ту леже његови преци. Оскорушко гробље као мјесто колективног сећања, на коме је исписана његова породична историја, оставља га хладним. То је аспект његовог идентитета који је напуштен и не уклапа се у овај садашњи, те иако се њему чини изузетно важним, не налази смислено мјесто у његовој животној причи. Он је свјестан тога и каже: „Пио сам воду са извора мојих праједова и пишем о томе на њемачком”¹⁵ (2019: 34). Дошао је, у ствари, у Оскорушу да покаже и докаже свој концепт поријекла и припадања, свој садашњи идентитет, а не да се отвори према могућим другим, заборављеним и потиснутим аспектима свог идентитета.

Једино још змија поскок повезује као симбол дубље Сашу и његову породичну историју. Она представља свакако најважнији мотив и носилац је сјећања. Поскок се у сјећањима појављује када је Саша као мали дјечак пронашао једног у кокошињцу, а кога је његов отац убио, а Саша га сахранио под каменом. Касније ће поскока виђати и на гробљу у Оскоруши или на крошњи воћке, касније сазнајемо, крушке-оскоруше. Змија је опасна, осуђена да буде везана за земљу (гробови и камење), те асоцира на заборављено (породична историја). Као хтонско створење, она је везана за мјесто. Иако се Саша опредјељује за њемачки језик, каже да је рјеч „поскок” емотивна за њега, док га њемачка рјеч „Hornotter” оставља хладним

12 Bevor ich den Friedhof von Oskoruša sah, hatte ich mir aus Herkunft im Sinne familiärer Abstammung nichts gemacht.

13 Ich habe mir nach dem Besuch des Friedhofs tatsächlich Gedanken gemacht, irrsinnig und irrelevant, dass ich der letzte männliche Stanišić sei. Dass ich die Sackgasse sein könnte, sollte ich kinderlos bleiben. Ich begann mich mit meiner Herkunft zu beschäftigen, gab es aber lange nicht zu. Es erschien mir rückständig, geradezu destruktiv, über meine oder unsere Herkunft zu sprechen in einer Zeit, in der Abstammung und Geburtsort wieder als Unterscheidungsmerkmale dienten, Grenzen neu befestigt wurden und sogenannte nationale Interessen auftauchten aus dem trockengelegten Sumpf der Kleinstaaterei. In einer Zeit, als Ausgrenzung programmatisch und wieder wählbar wurde.

14 Ich war in Oskoruša bloß Tourist gewesen mit kurzer Hose.

15 Ich habe Wasser aus dem Brunnen meines Urgroßvaters getrunken und schreibe darüber auf Deutsch.

(2019: 27). Лична сјећања се змијолико преплићу са колективним, породичним. Свети Ђорђе, који се изображава на иконама као светац који копљем убија аждају, заштитник је и крсна слава Станишића. Аждаја је такође змијолико створење. Као омиљени мотив и митска животиња старих Словена, она се често изображава, што Саша као дијете лако примјећује. Змијолико створење у виду аждаје представља линију која повезује данас и јуче. Миграцијско кретање, то пузање народа по земљи, траје од кад постоји човјек. Ријека и пут, као још два важна симбола у роману, такође су змијоликог облика. Миграцијама су Словени дошли на Балкан, па и његови преци у Оскорушу: „Без миграцијских кретања посљедњих миленијума у околини Оскоруше не би било змајева”¹⁶ (2019: 298).

Сашина прича о поријеклу као трагању, условљена је оним што недостаје. Нико не трага за оним што већ посједује или познаје. Приповједач експлицитно истиче: „Оно што бих желио да испричам о поријеклу има везе и с том неусклађеношћу која је годинама утицала на то гдје се налазим: готово никада тамо гдје је породица”¹⁷ (2019: 65). Из овог недостатка, примјећује Бентеш, развија се и посебан однос према поријеклу: „Ријеч је о широком схватању поријекла, које се прије може смјестити на ниво односа, пријатне тренутке, размјену искустава и које омогућава наклоност у свакодневним околностима, без обзира на мјеста рођења избјеглица”¹⁸ (2024: 353). Међутим, изван овога, Саша себе не види у колективној историји своје породице, па чак ни у тренуцима сусрета са гробовима својих предака, гдје би припадност колективу, како породичном, тако и вјерском и националном, требало да се намеће као неизбјежна. За њега је та врста припадности неповратно изгубљена. Овај раскид са колективном прошлошћу дјелимично потиче и од његових предака које описује као комунисте, као људе који су се одрекли вјерско-националних идентитета. Нестанком Југославије, нестаје и оквир југословенског идентитета, док су му други национални идентитети као што је српски, потпуно страни. Истовремено, ни идентитет натурализованог Нијемца не може му пружити задовољавајући осјећај колективне припадности. У том контексту, једино мјесто гдје може остварити осјећај колективне припадности јесте породична заједница, а ни она није на окупу. Једини преостали простор је онај „трећи” – „међупростор”.

На крају романа свједочимо немогућности наратора да исприповједа компактну, кохерентну животну причу. На овакав исход смо упозоравани у претходним поглављима: „Говорио сам, поријекло је случајност, увијек и изнова, чак и кад ме нико није питао”¹⁹ (Stanišić 2019: 178). Ако није могуће исприповједати линеарну и смислену животну причу, онда је наратор присиљен, ако не жели да се преда нихилизму, да причу о поријеклу посматра као конструкт: „Како год да се окрене, поријекло ипак остаје конструкт! Нека врста костима који мораш вјечно

16 Ohne die Migrationsbewegungen der letzten Jahrtausende gäbe es in der Gegend um Oskoruša keine Drachen.

17 Was ich über Herkunft erzählen möchte, hat auch zu tun mit dieser Disparatheit, die über Jahre mitbestimmt hat, wo ich bin: so gut wie niemals dort, wo Familie ist.

18 Es handelt sich um eine weite Auffassung von Herkunft, die sich eher auf der Ebene der Beziehungen verorten lässt, die angenehme Momente, den Austausch von Erfahrungen und die Zuneigung in alltäglichen Umständen ermöglicht, ungeachtet der Geburtsorte der Flüchtlinge.

19 Ich sagte, Herkunft ist Zufall, immer mal wieder, auch ungefragt.

носити након што ти је наметнут”²⁰ (2019: 32). Метафора о костиму сугерише да је идентитет наметнут, те је стога и животна прича случај, конструкт, игра. У складу с тим, завршни дио романа структуриран је као симулација игре улога, које је Саша играо још у дјетињству. О овом аспекту Станишићеве поетике писао је Нилс Пенке [Niels Penke] (в. Holweck, Meister 2023). Наиме, механика игре улога (кол. фрповање) огледа се у томе да један играч креира оквирну причу, обично смјештену у фантастични свијет, док остали играчи осмишљавају своје ликове – витезове, демоне, змајеве и друга створења маште. Радња се потом развија на основу бацања коцке и одлука играча, што уводи елемент случајности у наратив. Станишић преузима овај принцип и завршни дио романа издваја као посебно поглавље под називом „Змајево гнијездо”,²¹ омогућавајући читаоцу да изабере ток и завршетак приче. На тај начин роман добија отворен крај одн. десет могућих крајева. Овим поступком, Станишић даје схватању поријекла као конструкта облик узбудљиве приче.

Распадом Југославије, на том простору дошло је до формирања нових или ре-афирмисања старих националних идентитета. Југословени, који су избјегли у иностранство, нашли су се, како то Баба дефинише, у „међупростору” и формирали су „хибридни идентитет”. Као такав, осцилујући између двије културе, идентитет постаје конструкт, који је увијек отворен, као што је отворен и крај романа *Поријекло*, који постаје алегорија живота у „међупростору”. Сјећања, која су по Јану Асману резултат „текућег рада реконструктивне имажинације”, осликавају овакав идентитет. Путовање на које главни јунак креће у потрази за својим поријеклом, стога, не може никуд друго да га одведе до искључиво ка његовом садашњем „ја”. Роман *Поријекло* представља портрет једне генерације, која је остала без државе, али и свједочанство њиховог схватања припадања и идентитета. Он је истовремено и потпуно на линији нових идеологија које преовлађују на њемачком културном простору, па стога и не чуди топао пријем на који овај роман налази, како код читалаца, тако и код критике. У вријеме дисонантних схватања идентитета, са једне стране редукцијом на националне категорије, а са друге отвореном и нејасно дефинисаном флуидношћу, овај роман нуди одличну платформу за расправу о овом питању, како у локалним тако и глобалним оквирима.

ИЗВОРИ

Stanišić 2019: Saša Stanišić. *Herkunft*. München: Luchterhand.

ЛИТЕРАТУРА

Assmann 1999: Aleida Assmann. *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. München: C. H. Beck.

Assmann 2004: Aleida Assmann. „Zur Mediengeschichte des kulturellen Gedächtnisses”. *Medien und kulturelle Erinnerung*. Berlin: Walter de Gruyter.

20 Wie man es dreht, Herkunft bleibt doch ein Konstrukt! Eine Art Kostüm, das man ewig tragen soll, nachdem es einem überstülpt worden ist.

21 Der Drachenhort

- Assmann 1992: Jan Assmann. *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München: C. H. Beck.
- Assmann 1998: Jan Assmann. *Moses the Egyptian: the memory of Egypt in western monotheism*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bhabha 1990: Homi K. Bhabha. *Nation and Narration*. London: Routledge.
- Bhabha 1994: Homi K. Bhabha. *The Location of Culture*. London: Routledge.
- Bentes 2024: Lucia Bentes. *Zu einer Rhetorik der Erinnerung nach 2010 – Bilder der Heimat in Saša Stanišić's 'Herkunft'* (2019). Berlin: De Gruyter.
- Wolting 2017: Monika Wolting. *Identitätskonstruktionen in der deutschen Gegenwartsliteratur*. Göttingen: V&R unipress.
- Jenei-Forray 2022: Norma Jenei-Forray. „Identitätskonstruktionen in den Romanen von Peter Handke und Saša Stanišić”. *Initium*. 4 (1), 67–109.
- Carl 2017: Mark-Oliver Carl. „Bedingungen und Ertrag der Erkenntnis kultureller Hybridität in Saša Stanišićs Roman”. *Wie der Soldat das Grammophon repariert. Zeitschrift für Interkulturellen Fremdsprachenunterricht*. 22 (1), 36–43.
- Pajić 2018: Ivana Pajić. *Transkulturalität in Saša Stanišićs Roman Wie der Soldat das Grammophon repariert (Transkulturalnost u romanu Saše Stanišića Kako vojnik popravlja gramofon)*. Doktorski rad. Novi Sad: Filozofski fakultet. <URL: <http://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/id/46334/PajicIvana.pdf>>. [24. фебруар 2026].
- Pasula, Mitrevski 2025: Milica Pasula, Ana Mitrevski. *Uvod u nemačku nauku o književnosti*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Петровић 2012: Александар В. Петровић. „Идентитет у романима Макса Фриша између модерне и постмодерне”. *Радови Филозофског факултета*. 14(1), 227–236.
- Radics 2023: Nora Radisc. „Erinnerungswege in zwei Romanen von Marica Bodrožić und Saša Stanišić”. *Scholia Iuvenum Humaniora*. 3 (1), 203–213.
- Stanišić 2006: Saša Stanišić. *Wie der Soldat das Grammophon repariert* [ebook]. München: Luchterhand.
- Halbwachs 1991: Maurice Halbwachs: *Das kollektive Gedächtnis*. Frankfurt a.M.: Fischer.
- Holweck, Miester 2023: Katja Holweck, Amelie Meister. *Saša Stanišić: Poetologie und Werkpolitik*. Berlin: Walter de Gruyter.

Aleksandar V. PETROVIĆ
Marijana G. MITRIĆ

MEMORY AND SAŠA STANIŠIĆ'S *HERKUNFT*

SUMMARY

The novel *Herkunft* (Eng. *Where You Come From*) by Saša Stanišić serves as an important source of insight into the experiences of refugees from the former Yugoslavia in Germany. This novel, which belongs to the corpus of migrant literature, follows the protagonist, and also the author's alter ego, as he embarks on a narrative quest for his origins. Through this journey, the novel explores the multilayered nature of his identity, shaped by the life in the former Yugoslavia, the Bosnian War, exile, and his subsequent life in Germany. Given that the protagonist, as a bearer of a hybrid identity, embarks on a search for his origins based on the interdependence of identity and memory, this study hypothesizes that his quest for origins and, by extension, his recollection of the past, is predetermined and shaped by his hybrid identity. The objective of this research is first to confirm and analyze the existence of the protagonist's hybrid identity and then to examine his memory as the result of an ongoing process of reconstructive imagination. Furthermore, it aims to determine how this memory is embedded in the identity that shapes it, shedding light on the specific aspects of his identity as a refugee from the

former Yugoslavia in Germany. The novel *Herkunft* serves as an allegory for life in this 'in-between space' and offers a portrait of a generation left without a homeland while also bearing witness to their understanding of belonging and identity. At the same time, the novel aligns with contemporary ideological trends prevalent in German cultural discourse. In an era of discordant views on identity, it provides an excellent platform for discussing the question of identity in both local and global contexts.

Keywords: Saša Stanišić, *Herkunft*, Memory, Identity, Migrant Literature.